

ЧЕХИ-ІМІГРАНТИ НА ВОЛИНІ: РЕГІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

С. А. Шульга

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

s.shulga@ukr.net

ORCID 0000-0003-3910-8169

Ключові слова: імміграція, Волинь, волинські чехи, етнічна ідентичність, регіональна ідентичність.

У статті на основі джерел та наукової літератури проаналізовано процес формування моделі регіональної етнічної ідентичності волинських чехів, що проживали на території Волині протягом століття. Прослідковано причини емігрантського руху, особливості життєдіяльності іммігрантів. Аналіз спогадів реемігрантів показує визначену етнічну ідентичність переселенців, їх зв'язок із батьківщиною. Водночас у новому життєвому просторі, поліетнічному соціумі ідентичність іммігрантів набула нових ознак, сформовано її регіональну модель.

CZECH IMMIGRANTS IN VOLYN: A REGIONAL MODEL OF ETHNIC IDENTITY

S. Shulha

Lesya Ukrainka Volyn National University

Key words: immigration, Volyn, Volynian Czechs, ethnic identity, regional identity.

The article considers the ways and means of preserving ethnic identity of Czech immigrants who emigrated to Volyn in the middle of the 19th century and lived there before re-emigration. One of the research aspects is to determine the new, related to the Volyn region, signs of identity that the immigrants acquired with time. The case study is based on analyzing reliable sources and scientific works. The sources for the research were chronicles (memoirs) of Czech re-emigrants who returned to Czechoslovakia in 1947 and scientific investigations of modern scholars. The emigration of Czechs to Volyn was caused by a complex of factors, mainly economic ones. The Russian government's protection policy, under the decree of 1870, contributed to the emigration movement intensification, making it a mass phenomenon. The immigrants settled compactly, mainly in the south-western part of the Volyn province, formed Czech volosts, built up their settlements, organized schools for children, preserved their language, started public associations, which prevented them from russification and assimilation.

The study argues that the poly-ethnic and poly-confessional nature of Volyn society and new spatial-social conditions of life caused the need to personify the Czech community at the beginning of immigration which provided for preserving ethnic traits, language, and customs. Unlike the local Ukrainian population, during the century, the Czechs identified themselves and the community with their "old" homeland. At the same time, their living space had radically changed. The Czechs, communicating with Poles, Ukrainians, and Jews, gained new economic experience. Volyn land became their native home, the resting place of their ancestors, and the birthplace of their children. The Czech lexicon of the 19th century was enriched by having borrowed new words and lexical forms of Ukrainian and Polish origin. Check customs, rites, and traditional holidays continued to exist next to new Ukrainian ones. Thus, the self-identification of the Czechs, inextricably linked with the Volyn region, had changed, which testified to the formation of a regional identity model.

У сучасному науковому просторі процеси визначення певними окремими особами або групами осіб етнічної/національної ідентичності, шляхи та інструменти збереження традицій та звичаїв, мови та культури народу є важливою соціокультурною проблемою, яка викликає жваві, іноді доволі гострі, дискусії. В новітній час глобалізації / етнічного уособлення згадані наративи набули особливої актуальності, проте у наукових дослідженнях поняття ідентичності, етнічної, національної, релігійної тощо не дістало сталого визначення, є багатовекторним і потребує глибшого розгляду. Ми виходимо з дифініції «етнічної ідентичності», запропонованої Ларисою Нагорною, як однієї з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільноти на основі сукупності мови, звичаїв, традицій тощо¹. У соціогуманітарному дискурсі дослідницькі пріоритети віддаються фактору самобутності: ідентичність тут розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших, і є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти². Проте дослідження проблем ідентичності етнічних спільнот в сучасному дискурсі здійснюється переважно в теоретико-філософському або політологічному напрямках (Т.Андрущенко, І.Алексєєнко, Л.Нагорна, ін.)³. Інше спрямування – вивчення історії окремих іммігрантських етнічних спільнот в українських землях, формування та збереження їх етнічних характеристик, ідентичності – представлено недостатньо. Означені питання стали предметом дослідження чеських вчених Я.Вацуліка, Л.Нерадової, Я.Носкової, Л.Слезака, Ф.Чапки, Л.Шатави. Їхню увагу привернула спільнота волинських чехів, що реемігрувала до Чехословаччини після Другої світової війни та була оселена на територіях, звідки влада депортувала німецьке населення, також викликали інтерес проблеми адаптації реемігрантів

¹ Нагорна Л.П. Ідентичність етнічна. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2005. 672 с.: іл.

² Нагорна Л. Поняття „національна ідентичність” і „національна ідея” в українському термінологічному просторі. Політичний менеджмент. 2013. № 2. С.14-30. С.16.

³ Алексєєнко І.В. Регіональна ідентичність як категорія політичної практики в добу глобалізації. Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 649-653; Андрущенко Т. Регіональна ідентичність: зміст, типи і особливості формування. Політикус. Вип. 4. 2019. С. 93–97; Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.

з Волині⁴. Однак згадані розвідки не зважають на те, що волинські чехи, на нашу думку, маючи етнічну ідентичність, властиву чехам Богемії та Моравії, водночас сформували в умовах імміграції на Волині модель регіональної ідентичності. Її поява обумовлювалася імміграцією, пізніше – рееміграцією, зміною місця проживання чехів-переселенців, т.т. зламом життєвого простору та потрапляння в інший; новими умовами господарських та громадських практик; поліетнічними рисами місцевого соціуму, потребами адаптації в ньому тощо. Доля чеської етнічної спільноти є унікальним явищем, яке потребує розлогого дослідження саме в частині процесів збереження етнічної ідентичності і, водночас, формування регіональної її моделі. Отож, метою дослідження є аналіз процесів трансформації ідентичності чехів-іммігрантів та формування її регіональної (волинської) моделі у умовах поліетнічного, поліконфесійного соціуму та змін державних режимів протягом століття.

Шляхи виокремлення ідентичності етносів, локалізованих у просторах Європи, активізувалися упродовж ХІХ ст., коли великі європейські імперії переживали суспільні катаклізми/трансформації, а бездержавні народи вступали у добу національного відродження та формулювали ідеї, пов'язані із здобуттям державності. Разом з тим, не лише самоідентифікація, але і її збереження в умовах поліетнічності виявлялося важливою складовою життя/виживання етнічних спільнот у кордонах багатонаціональних імперій. Так, для чехів імперії Габсбургів склалися несприятливі економічні, культурні, політичні умови існування, а тому, як і представники інших народів (зокрема українці), вони вдавалися до еміграції, пошуків кращих умов життя.

Одним із напрямків чеської еміграції ХІХ ст. (окрім Америки, півдня України, Північного Кавказу) стала Волинь. У Волинській губернії Російської імперії у середині ХІХ ст. склалися, по-перше, сприятливі для іммігрантів економічні умови: масиви дешевої землі «під продаж», розташування губернії неподалік кордону. По-друге, активні кампанії російських «агітаторів» та

⁴ Čapka, František - Slezák, Lubomír - Vaculík, Jaroslav. Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Vyd. 1. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005, [4] s. obr. příl : mapy, faksim; Neradová L. Konstrukce kolektivní identity očima pamětníků z řad volyňských Čechů v sušickém pohraničí. Kulturní studia. 1/2013; Nosková J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury. 1. vydání. Brno: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 2007; Šatava L. Jazyk a identita etnických menšin: Možnosti zachování a revitalizace. 2. vydání. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2009.

чеських слов'янофілів щодо переселення, гасла слов'янської близькості українців та чехів, що не передбачала конфліктів при оселенні, стали вагомим фактором еміграції. Протекціоністська політика царського уряду, зацікавленого у розвитку господарства малорозвинутого регіону та послабленні тут польського та католицького впливів, передбачала для чехів-колоністів низку пільг та свобод, по-третє. Тому, поряд із бажанням чехів набути землю, протекція та зацікавленість царського уряду зіграли вирішальну роль у процесі еміграції чехів на Волинь та вплинули на її масовість.

10 липня 1870 р. Олександр II підписав положення Кабінету Міністрів «Про прийняття у російське підданство австрійських вихідців чехів, що переселилися у Волинську губернію, з наданням їм прав і переваг, встановлених для іноземних робітників, які оселяються в Росії»⁵. Відповідно документу за умови прийняття російського підданства (без випробувального п'ятилітнього терміну) колоністам надавалися пільги у придбанні землі (без фіскальних сплат), визнавалося право на свободу віросповідання, передбачалося звільнення від несення військової служби (для батьків та дорослих синів), надавалося право на самоврядування (пізніше створено 4 окремих чеських волості) тощо. Положення стало основою для масової імміграції, поступового формування чеського іммігрантського регіону, де компактно розселилися (південно-західні території Волинської губернії*) переселенці із Моравії та Богемії.

Отже, почалося активне розселення чеських іммігрантів на теренах Волині, заснування колоній, господарювання на новій землі. Разом із тим, відмінні природні умови, поліетнічне середовище краю, чужі традиції та закони потребували від чехів значних як фізичних, так і психологічних зусиль: вони мусили або «прийняти» новий соціум, інкорпоруватися до нього або відсторонитися, створивши комфортне внутрішнє, але замкнене буття для громади. Саме в таких критичних життєвих ситуаціях, як, наприклад, переселення, залишення «батьківського» дому, пошуки кращого життя, очевидно, і виявилися риси, що були властивими і об'єднували чехів-колоністів: їх працелюбність, традиційна законослухняність, добросовісність, поцінування родинних зав'язків,

схильність до занять музикою та співами тощо. Пошуки чехами-іммігрантами захисту та допомоги у «чужому» їм краї, викликали потребу емігрувати переважно великими родинами, оселятися разом, купувати землю «у складчину», допомагаючи один одному, а пізніше – дотримуватися правила надавати роботу переважно своїм співвітчизникам, гуртом утримувати вчителів, школу, бібліотеку, «народний дім» тощо.

Колоністи намагалися у новому місці зберігати пам'ять про батьківщину, «чеську землю», яка була їхнім оберегом. При перетині кордону, як згадують мешканці Купичева (нині – Купичів), переселенці узяли «жменьку рідної чеської глини, щоб ...не забули, звідки вони взялися, і купа людей із сльозами на очах рухались до невідомого», помолилися і заспівали гімн «Де дім мій?» («Kde domov můj?»)⁶. Отже, пам'ять колоністів про батьківщину, образ рідної землі був чітко означений і утворив своєрідне підґрунтя і захист для них, тим самим закладалися основи колективної пам'яті про батьківщину.

Закріпленням пам'яті про батьківщину, її візуалізацією став самобутній спосіб облаштування колоній, збереження чеських традицій у побудові житлових і господарських споруд, у внутрішньому облаштуванні помешкань. Колонії чехів поділялися на два типи: 1) окремо заснована колонія на купленій «у складчину» землі, переважно поміщицькій господі (Мркалов, Чорний Ліс, Дідова Гора, Околек, Виногради) і 2) окрема вулиця або частина в межах/на околиці українського села з додаванням у назві етнічного «чеський» (Ульбарів Чеський, Крошна Чеська, Кнерути Чеські, Боратин Чеський) або прикметника «новий» чи префікса «ново-» (Нові Іваничі, Рачин Новий, Новокраєв). Для назви чеської частини села іноді використовувалися назви «Чехи» або «колонія» («в чехах», «на чехах»)⁷.

В центральній частині поселення зводили «народний дім» та школу, на околиці – цвинтар, або закладали окрему частину в існуючому. Вулиці прокладалися рівні, широкі, а будинки повертали входом до вулиці і прикрашали квітниками. Це різнило чеські поселення від, наприклад, українських чи німецьких, які на багато кілометрів розтягувалися уздовж доріг або були розкидані в полях у вигляді хуторів. Стіни будинків зводили

⁵ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е (1825-1885). Т. XLV (1870). Отделение 2-е. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии, 1874. № 48551. С. 20–21.

*Дисперсно поселення засновані на території Східної Волині (нині – східна частина Рівненської, Житомирська обл.).

⁶ Kytl, Zapotocky a Zakova. Kupicov- jak nám o něm vyprávěli - fakta a jména. 1997. 82s. S. 11.

⁷ Samec V. Kronika obce Dembrovka na Volyni. 1994. 67 s. S.5; Sebek Vaclav. Novokrajev. Kronika česke obce na Volyni (1900-1947). 2014. 40 s. S. 7.

з «батіни» – висушених на сонці блоків з глини і полови, обкладали жовто-коричневою цеглою і не вибілювали (на відміну від німців). Низка елементів чеських будівель мали особливе значення з точки зору естетики. Наприклад, лучкова надвіконна перемичка, використання якої є характерною рисою чеського зодчества, вона виконувала і декоративну функцію⁸. Під одним дахом знаходилися житлові та господарські приміщення, зовні розбивався квітник, висаджувалися кущі, в середині обійстя розміщували стодолу та криницю. Саме цими ознаками господа чеського селянина вельми відрізнялося від українського чи німецького господарства. А вже у міжвоєнний час колонії чехів більше нагадували містечка із широкими вулицями, ошатними будинками «під бляхою», із квітниками, облаштованим «народним домом» і церквою/молитовним будинком, цвинтарем⁹ (напр., будинки сіл Новини Чеські, Мартинівка, ін.¹⁰). Їржі Панцірж у своїх спогадах про колонію Чеські Вовковиї називає її «раєм на землі», стверджує, що «таких чеських сіл на Волині багато»¹¹. Архітектуру чеських поселень нині є пізнаваною на теренах Волинської та Рівненської областей України (наприклад, Сенкевичівка, Гільча, Мартинівка, Теремно, Купичів).

Іммігранти-чехи, на відміну від німців, були заможнішими, тому купували землю, рідше орендували її у поміщиків. Придбавши землю «у складчину», селяни ділили її відповідно внеску і господарювали індивідуально. За рівнем розвитку агротехніки чеські селяни випереджали місцевих українців, які лише у 1861 р. звільнилися від особистої залежності і в добу переселенських рухів перебували у стані тимчасової залежності. Селянин-українець не знав новітніх засобів обробки землі, аграрної культури, зрештою, він не мав навичок господарювання на власній землі і в переважній більшості був не писемним. Тоді як чеський землероб приніс із собою землеробські традиції і вміння, бажання отримати «свою» землю, новітній реманент, мав порівняно вищий освітній рівень.

Земля акумулювала найцінніший не тільки фізичний, але і ціннісний капітал чеха-селянина,

⁸ Омельчук І.С. Типологічні особливості забудови чеських колоній на Волині. URL: http://nuwm.edu.ua/images/content/radamv/Visnyk_2/V2-3.pdf

⁹ Див: Sebek Vaclav. Novokrajev. Kronika česke obce na Volyni; Holec A. Album vzpomínek na Volyň. Uničov, 2006. 147 s.

¹⁰ Verna stráž. 1950. 30 června. S.4; там само. 10 listopadu. S.6.

¹¹ Hrst vzpomínek na Český Volkov. A české osídlení v nejbližších okolních vesnicích a osadách na ukrajinské Volyni. Sebral, upravil a sepsal Jiří Pancíř - (Jindřich Šima). Lovosice, 2005. S. 15.

саме в пошуках землі вони переселялися на Волинь, повіривши агітаційним гаслам, як от: «За халупу на батьківщині – господарство на Волині»¹². Свідомо ідентифікуючи себе як чехів, колоністи водночас, прив'язувалися до волинської землі, яку так тяжко здобували і обробляли, тим самим усвідомлювали свою приналежність до «нового життєвого простору», де знаходилася їхня земля, будинок, родина. Гелена Богуславова-Бендлова розповідає про свого діда, який не хотів повертатися до Чехословаччини, бо «тужив» за своєю землею і хотів там і померти, зрештою погодився, потайки узяв у кишеню горстку волинської землі: «Був то його цілий маєток, який віз до Чехії»¹³. Саме із волинською землею чехи пов'язували свої життєві успіхи і здобутки, виступаючи водночас своєрідними «вчителями» для українських сусідів¹⁴. Останній фактор постійно ретранслюється в хроніках – спогадах чехів-реемігрантів, він став фрагментом колективної пам'яті волинських чехів, хоча іноді в цій частині занадто гіперболізованої. Тому у 1947 р. реемігруючи волинські чехи так тяжко розлучалися із «своєю» землею, де, за словами Александра Стейскала, «залишався будинок, увечері пахло кропом, підростали молоді вишеньки, груші та яблуні...»¹⁵.

Важливим фактором міцних внутрішніх зв'язків громади чехів було надання владою права самоуправління, створення чеських волостей, у Глинську, Дубні, Луцьку, Купичеві, а пізніше, у міжвоєнний період, – продовження таких традицій через низку громадських організацій культурно-освітнього характеру (наприклад, Чеська Матиця Шкільна, Чеська Бесіда), пожежних дружин, театральних гуртків, кооперативів тощо. Самоврядування давало можливість чехам протистояти загрозам (свавілья чиновників, дворян; непорозуміння із місцевими мешканцями, русифікація, спроби асиміляції). Чехи, ознайомившись із системою місцевої влади, за якою староста / урядник могли покарати селянина навіть фізично за малу провину тощо, не бажали підпорядковуватися неписемним селянам. Тому створення «свого» самоврядування давало їм можливість утримувати єдність спільноти і захищати її. Чехи обирали серед колоністів представників, які і здійснювали в перші роки комунікацію із місцевими мешканцями та владою. Наприклад, ініціаторами

¹² Kytľ, Zapotocky a Zakova. Kupicov. S. 10.

¹³ Holec A. Album vzpomínek na Volyň. Uničov. S. 39.

¹⁴ Stejskal A. Volyňští Češi na Broumovsku. URL: https://www.scvp.eu/downloads/Alexandr_Stejskal__Volynsti_Cesi_na_Broumovsku.pdf 2012. S. 3.

¹⁵ Ibid. S. 6.

переселення чехів на Волинь були Ф.Пржібил, Й.Оліч, Ф.Доубрава, які протягом кількох років представляли громаду¹⁶. У Чеських Вовковиях від 1872 р. староста села Німз мав широкі повноваження у майнових та представницьких питаннях, в організації школи та найму вчителя¹⁷.

Разом з тим, самоорганізація давала можливість чехам зберігати культурно-освітні традиції як у вихованні молоді, так і у сфері дозвілля, підтримувати зв'язки із батьківщиною. Організацією шкіл на початку імміграції займалися чеські волосні управління. Протягом 1875–1878 рр. в колоніях Острозького, Дубенського, Рівненського, Луцького і Володимир-Волинського повітів було відкрито 19 чеських шкіл, де навчалося 733 дитини¹⁸. За спогадами Яна Мартінека Молодшого в с. Гульчі Чеській (тоді – Острозького повіту) переселенці «... бажали дати своїм дітям кращу освіту, а до того ж рідною мовою. Щоб цього досягти, мусили покладатися лише на власні сили. [...] в Гульчі виникла швидко після переселення власна чеська школа, що утримувалася селом. Мовою навчання була чеська»¹⁹. Поряд із освітою для дітей в чеських школах запроваджуються і курси для дорослих, наприклад у Мирогощі²⁰. У «Військово-статистичному огляді Волинської губернії» так схарактеризовано стан освіченості чехів-колоністів (1883 р.): «Чехи майже усі грамотні... Вони не втрачають зав'язків із своєю батьківщиною і зберігають свої традиції і звичаї. [...] Читання чеських газет серед них дуже розповсюджено. В усіх облаштованих ними поселеннях є школи, в яких навчають чеській та російській мові. Землевласники-чехи (більше 30 десятин землі) користуються можливістю давати дітям гімназійну освіту»²¹. Високу освіченість чехів Волині засвідчили і обстеження колоній російськими чиновниками, і результати перепису 1897 р. Після підпорядкування шкіл Міністерству народної освіти (1887

р.)²², чеські початкові та середні навчальні заклади приведено у повну відповідність із загальним типом російських училищ, що корелювалося із етносоціальною політикою царського уряду, спрямованої на русифікацію іноетнічного населення Імперії та поступову ліквідацію системи освіти рідною мовою. Це дуже турбувало чеську громаду, про що свідчать чисельні згадки у хроніках, зокрема і чеха Александра Стейскала²³.

Високий рівень господарювання, протекціоністська політика уряду, самоорганізація та виокремлення громади з-поміж «інших» зумовили уникнення чехами асиміляційних дій царської влади, а згодом і асиміляційних заходів польського та радянського режимів у міжвоєнний період. Становище іммігрантів в іноетнічному та іноконфесійному середовищі спонукало їх до пошуку засобів комунікації із місцевими мешканцями – українцями, євреями, поляками. Погоджуємося із твердженням Л.Нагорної, що саме порівняння/протиставлення «себе» з «іншим», «свого» і «чужого», очевидно було інструментом збереження ідентичних рис волинськими чехами²⁴. При тому визначення «своїх» і «чужих» відбувалося на різних рівнях: у побутовому спілкуванні, у виробничій діяльності, на рівні владних структур тощо, визначальним інструментом для цього була мова. Важливим індикатором виокремлення етнічної групи чехів було ставлення до них представників різних етносів та соціальних груп²⁵.

Життєдіяльність громади чехів вимагала набуття знань української, польської, російської мов. У спілкуванні чехи дуже швидко вивчили розмовну українську та польську. В спогадах Яна Мартінека читаємо: «Чеське вухо повинне було відразу розуміти три близькі між собою мови, а за потреби досить роздільно вміти їх розпізнавати, коли виникає необхідність говорити польською, українською або російською. То було для наших краян, звиклих управлятися з плугом чи ремеслом, завданням досить складним. Поляка і українця дещо розуміли, трохи здогадувалися, але російською не розуміли жодного слова. Коли була

¹⁶ Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції. Češi v Západní Volyni od osídlení do reemigraci [Текст]: монографія. Луцьк: Вежа Друк, 2018. 464 с. С. 48, 57; Miroslav Cingroš. K příchodu čechů na Volyň (1868–1872). Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 29, 2015, č. 2. S. 13-15.

¹⁷ Hrst vzpomínek na Český Volkov. S. 10.

¹⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 707. Оп. 225. 1870. Спр. 49. Арк. 222–222 зв.

¹⁹ Бонек І., Манова Д., Старек В. Гульча Чеська на Волині. Опис життя в 1870–1947 рр. Переклад з чеської В'ячеслава Шляхового. Рівне: ПП Дятлик М., 2017. С. 57.

²⁰ Волинские епархиальные ведомости. 1894. № 5. С. 156.

²¹ Военно-статистическое обозрение Волинской губернии. Ч. 1 / сост. А. Забелин. К.: Тип. штаба Киев. воен. окр., 1887. XXXVI, 368 с. С. 183.

²² ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 196 (1892). Спр. 68, ч. 1. Арк. 61; Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е : [с 1-го марта 1881 г.]. Т. VII. Санкт-Петербург: Гос. тип., 1885-1916. 1890. С.432.

²³ Stejskal A. Volyňští Češi na Broumovsku. S. 4.

²⁴ Нагорна Л. Поняття „національна ідентичність“ і „національна ідея“ в українському термінологічному просторі. С.16.

²⁵ Див. ширше: Шульга С. Етнічний простір Волині другої половини ХІХ ст.: погляд волинського чеха. Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія. Чернівці : Чернівецький університет, 2019. № 1. С. 48-55.

потреба щось розповісти, чех допомагав собі всіма мовами», і далі: «польську та українську знав добре, вивчав російську мову з книг, читав книги і розумів, але на практиці, «коли траплялося розмовляти з росіянином, не розумів жодного слова і він мене дуже мало»²⁶. Українка Марія Стукалова (Заславська) зазначає: «Ми усі говорили чеською мовою, чехи – українською...»²⁷. Олександр Заславський продовжує, говорячи про чехів: «Чехи були добрими господарями, добре жили громадою. Хлопці і дівчата ходили з нами до школи і товаришували з нами»²⁸.

У міжвоєнний період, коли польські владні структури виокремлювали чехів серед мешканців східних кресів, позначаючи їх як лояльних до влади, враховували високий господарський рівень, заможність, зв'язки волинських чехів із Чехословаччиною та міждержавні відносини, які не були однаковими протягом міжвоєнної мовної комунікації чехів із українцями, поляками, євреями не викликала жодних проблем, окрім хіба побутових. Міжвоєнна доба запам'яталася чехам розквітом їхніх господарств, активізацією культурно-освітньої діяльності громади, відновленням зав'язків з родинами в Чехословаччині.

Чехи пригадують, що найлегше їм було спілкуватися з українцями не лише через мовну близькість, але й через господарські інтереси: спільно займалися господарством, створювали кооперативні об'єднання, ділилися досвідом тощо. Значної різниці у веденні господарства українцями і чехами, як це спостерігалось у середині XIX ст., не було, хоча чехи на загал були заможнішими. Українці і чехи, поляки та євреї об'єднувалися у кооперативи, господарські товариства тощо. Господарський інтерес, власна земля, фабрика, хмільник «закріплювали» чехів на волинській землі, т.т. волинський простір (регіон) розглядався колишніми іммігрантами як рідний, «свій». Пам'ять волинських чехів тримається саме за ці просторові ознаки, місця їхньої пам'яті (будинки, млин, церква), які і нині можна вирізнити серед місцевих споруд в колишніх чеських колоніях, куди щороку приїжджають волинські чехи та їх нащадки.

В чеських родинках говорили лише чеською, разом з тим, спостерігався процес проникнення українських мовних елементів у чеську, т. зв. «стару» мову. В процесі побутового спілкування між сусідами, в школі під час навчання чи у грі на вулиці між дітьми, в кооперативі – чехи спіл-

кувалися кількома мовами, отже поступово формувалася особливий запас слів, польських, українських, чеських²⁹. Чехи-реемігранти, які на Волині зберігали мову у варіанті середини XIX ст., після рееміграції 1947 р. та розселення у західному сілезькому регіоні Чехословаччини, використовували цей набутий на Волині запас слів, через що відчували певний дискомфорт при адаптації, оскільки говорили «не так» як місцеві мешканці, а зберегли давнішу мову, ще й з польськими та українськими вкрапленнями³⁰.

До нині волинські чехи пам'ятають і використовують страви волинської кухні та її традиції. Про це свідчать соціологічні дослідження, проведені Ярославою Носковою, в регіоні оселення волинських чехів 1947 р., для опитаних найяскравішою згадкою і збереженою традицією є саме страви волинської кухні³¹. Система харчування багатьох родин збагачена українським та щавлевим борщем, налисниками тощо³². Автори хроніки Купичіва зазначають, що чехи прийшли на Волинь із різних територій Чехії, мали кожен свій діалект, тому мусили прилучатися до мови як своїх чехів, так і місцевих мешканців³³. У мові, що нею послуговуються волинські чехи, назви страв, кухонного начиння тощо звучать українською: boršč (z červené řepy, šťovíkové), nalisniki, škvarky, patel'na, vidro, grubka, samohonka, kvas, pirohy, chliv, ganek, valenky, fufajka, patefon, silrada, chabar³⁴.

Традиційним для волинських чехів-реемігрантів стало іменувати себе і своїх односельців за назвами населених пунктів Волині. Так, Антонін Голец у спогадах звертається до своїх земляків: «Волиняки ! (Volyňajky)»³⁵. Таке ж звернення використовують нині і члени Товариства волинських чехів та їх приятелів, яке функціонує в Чехії. Вихідці з окремих колоній іменують себе за їх назвами, наприклад: «Буду говорити як Квасиловак!» (т.т. із Квасилова)³⁶, Вацлав Себек із Новокраєва називає своїх земляків «новокраєваки»³⁷.

Виокремлення «себе» проміж «інших» досягалося також через активізацію культурно-освіт-

²⁹ Samec V. Kronika obce Dembrovka na Volyni. S. 25.

³⁰ Див. ширше: Nosková J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury. 1. vydání. Brno: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 2007.

³¹ Ibid. S. 12.

³² Kytľ, Zapotocky a Zakova. Kupicov. S. 10.

³³ Ibid. S.4.

³⁴ Ibid. S.4, 10.

³⁵ Antonín Holec. Album vzpomínek na Volyň. S.3.

³⁶ Ibid. S.127.

³⁷ Sebek Vaclav. Novokrajev kronika česke obce na Volyni. S. 14.

²⁶ І. Бонек, Д. Манова, В. Старек. Гульча Чеська на Волині. С. 48.

²⁷ Nemes M. Z historie jedné rodiny. Brno, 1999. S. 78.

²⁸ Ibid. S. 79.

ньої діяльності громади. В імміграції на Волині народилося два покоління чехів, які не знали батьківщини, проте її відчуття в них виховувало старше покоління, вони говорили чеською мовою, дотримувалися традицій, читали чеську літературу, багато з них навчалися в Чехії або в чеських школах воєводства. В умовах асиміляційної політики польських урядів чеська громада зберегла свою культуру та мову через організацію широкої, розгалуженої сітки приватних початкових та середніх шкіл з чеською мовою навчання, що утримувалися громадською чеською організацією Чеська Матиця Шкільна (ЧМШ), утвореної у грудні 1923 р.³⁸ Окрім ЧМШ, у 20-30-х рр. ХХ ст. на теренах Волині діяли 25 спілок фізкультурного товариства «Сокіл», 84 хорів капели, 47 театральних аматорських гуртки (у Малині, Страклові, Квасиліві, Мирогощі, Дорогостаях, Грушвиці, Мартинівці, Нивах Губинських, Губині, Дібровці, містах Луцьку та Рівному), 27 бібліотек (у Боратині, Квасиліві, Мощаниці, Новокраєві, Новому Рачині, Теремному, Вовковиях, Мирогощі, Глинську, Луцьку)³⁹, чисельні добровільні пожежні дружини та оркестри. Чехи передплачували чеські часописи, ілюстровані журнали, газети господарського характеру, а також організували друк своїх волинських чеських газет «Глас Волині» (Квасилів, 1926-1936рр.), «Краянські лісти» (Луцьк, 1936-1939 рр.).

Збережені чеські традиції та звичаї збагачувалися місцевими українськими. Олександр Стейскал, чех-реемігрант з Малина, згадує про чеське весілля, на яке зібралася уся колонія і сусіди, під час

якого «старші сиділи в хаті (chata), як це було на Волині, а молодші – на вулиці, де і танцювали»⁴⁰. До весільних обрядів додалися українські весільні рушники⁴¹. Різдвяні свята (Різдво, Три короля, Щедрий вечір) відзначали разом, готували наїдки (kolače, klobasa), ходили один до одного у гості, а «на гостині завжди співали колядки, найбільше – чеські, але і українські, і польські»⁴². У спогадах, їх автор зазначає, що зберіг у себе сокиру (sekera), якою його батько рубав дрова, і дзвіночки, які батько, знаний бричкарь, прив'язував на бричці, що везла наречену до костелу, як це було в українців⁴³.

Отож в умовах імміграції спостерігалось не лише закріплення етнічних чеських рис, але і набуття нових елементів ідентичності, пов'язаних із новим життєвим регіоном / простором, запозиченням звичаїв, лексичних елементів. Спосіб життя (забудова колоній, освіта, збереження традицій через самоорганізацію, громадські організації, народні традиції та господарювання) волинських чехів носили захисний характер, завдяки чому їм вдалося інкорпоруватися в поліетнічне середовище Волині, зберігши власну окремішність, виразно ідентифікуючи себе як чехів. Водночас, активно вживаючись у соціумом на різних рівнях суспільного буття, чехи набували нових ідентичних рис, які тісно пов'язували їх із волинським регіоном (елементи мови, фрагменти звичаїв і традицій, імена, традиції харчування тощо), внаслідок чого цей простір набув для них рис «свого» місця буття, а чеська ідентичність набула ознак регіональної моделі.

³⁸ Державний архів Рівненської області. Ф.30. Оп.20. Спр.930.

³⁹ Jroslav Vaculík. Dějny Volyňských Čechů. T.2. (1914-1945). Praha, 1998. S.41–42.

⁴⁰ Stejskal A. Volyňští Češi na Broumovsku. S.5.

⁴¹ Antonín Holec. Album vzpomínek na Volyň. S.103.

⁴² Ibid. S.6.

⁴³ Ibid.

References

- Aliexsieienko I.V. Rehionalna identychnist yak katehoriia politychnoi praktyky v dobu hlobalizatsii. Derzhava i pravo. 2010. Vyp. 50. S. 649-653.
- Andrushchenko T. Rehionalna identychnist: zmist, typu i osoblyvosti formuvannia. Politykus. Vyp. 4. 2019. S. 93–97.
- Bonek Yi., Manova D., Starek V. Hulcha Cheska na Volyni. Opys zhyttia v 1870–1947 rr. Pereklad z cheskoj Viacheslava Shliakhovoho. Rivne: PP Diatlyk M., 2017.
- Volynskye eparkhialnye vedomosty. 1894. № 5. S. 156.
- Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoj oblasti. F.30. Op.20. Spr.930.
- Voenno-statystycheskoe obozrenye Volynskoi hubernyy. Ch. 1 / sost. A. Zabelyn. K.: Typ. shtaba Kyev. voen. okr., 1887. KhKhKhVI, 368 s.
- Nahorna L.P. Identychnist etnichna. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka», 2005. 672 s.: il..

Nahorna L. Poniattia „natsionalna identychnist“ i „natsionalna ideia“ v ukrainskomu terminolohichnomu prostori. Politychnyi menedzhment. 2013. № 2. S.14-30. S.16.

Nahorna L.P. Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst. K.: IPIEND imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 2008. 405 s.

Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ympery Sobranie 2-e (1825-1885). T. KhLV (1870). Otdelenie 2-e. Sankt-Peterburh: Typ. 2-ho Otd-nyia Sobstv. ee ymperat. velychestva kantseliaryy, 1874. № 48551. S. 20–21.

Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ympery. Sobranie 3-e : [s 1-ho marta 1881 h.]. T. VII. Sankt-Peterburh: Hos. typ., 1885-1916. 1890. S. 432.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. F. 707. Op. 196 (1892). Spr. 68, ch. 1. Ark. 61.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. F. 707. Op. 225. 1870. Spr. 49. Ark. 222–222 zv.

Pohrebniak O. Fenomen «volynskykh chekhiv» u suchasni cheski literaturi: dyskurs natsionalnoi identychnosti (na materialii romanu Edy Kriseovoi «Kotiachi zhyttia»). Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. Kyiv, 2012. Vyp. 19. S. 323–333.

Omelchuk I.S. Typolohichni osoblyvosti zabudovy cheskykh kolonii na Volyni. URL : http://nuwm.edu.ua/images/content/radamv/Visnyk_2/V2-3.pdf

Shulha S. Chekhy v Zakhidni Volyni: vid oseleunia do reemihratsii. Češi v Západní Volyni od osídlení do reemigraci [Tekst] : monohrafiia. Lutsk : Vezha Druk, 2018. 464 s.

Shulha S. Etnichniy prostir Volyni druhoi polovyny KhIKh st.: pohliad volynskoho chekha. Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha: Istoriia. Chernivtsi : Chernivetskyi universytet, 2019. № 1. S. 48-55.

Cingroš M. K příchodu česků na Volyň (1868–1872). Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 29, 2015, č. 2.

Čapka, František - Slezák, Lubomír - Vaculík, Jaroslav Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Vyd. 1. Brno : Akademické nakladatelství CERM, 2005. 359 s., [4] s. obr. příl : mapy, faksim.

Holec A. Album vzpomínek na Volyň. Uničov, 2006. 147 s.

Hrst vzpomínek na Český Volkov. A české osídlení v nejbližších okolních vesnicích a osadách na ukrajinské Volyni. Sebral, upravil a sepsal Jiří Pancíř - (Jindřich Šíma). Lovosice, 2005.

Kytl, Zapotocky a Zakova. Kupicov- jak nám o něm vyprávěli - fakta a jména. 1997. 82 s.

Neradová L. Konstrukce kolektivní identity očima pamětníků z řad volyňských Čechů v sušickém pohraničí. Kulturní studia. 1/2013.

Nemec M. Z historie jedné rodiny. Brno, 1999. 161 s.

Nosková J. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury. 1. vydání. Brno: Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 2007.

Samec V. Kronika obce Dembrovka na Volyni. 1994. 67 s.

Sebek Vaclav. Novokrajev. Kronika česke obce na Volyni(1900-1947). 2014. 40 s.

Stejskal A. Volyňští Češi na Broumovsku. URL: https://www.scvp.eu/downloads/Alexandr_Stejskal_Volynsti_Cesi_na_Broumovsku.pdf 2012.

Šatava L. Jazyk a identita etnických menšin: Možnosti zachování a revitalizace. 2. vydání. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. 215 s.

Vaculík J. Dějiny Volyňských Čechů. T.2. (1914-1945). Praha, 1998.

Verna straž. 1950. 30 června. S.4.

Verna straž. 1950. 10 listopadu. S.6.